

«كَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ»

جويا جهانبخش

| ۳۵ - ۴۴ |

۳۵

آینه پژوهش | ۲۱۷

سال ۳۷ | شماره ۱

فروردین و اردیبهشت ۱۴۰۵

چکیده: در نوشتار حاضر نویسنده به بررسی لغت «رابعه» در لغت‌نامه‌های مختلف پرداخته است و برای دقیق‌تر بیان کردن منظور خود، عبارت «كَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ» را بررسی کرده است. کلیدواژه‌ها: رابعه، لغت‌شناسی، «كَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ».

Ka-l-Shams fi Rābi'at al-Nahār

(Like the Sun in the Fourth Part of the Day)

Jooya Jahanbakhsh

Abstract: In this article, the author examines the term *rābi'a* as it is defined and interpreted in a range of Arabic lexicons. In order to clarify the semantic nuances of the term more precisely, special attention is devoted to the expression *ka-l-shams fi rābi'at al-nahār* ("like the sun in the fourth part of the day"). Through a comparative analysis of lexicographical sources, the study investigates the various meanings attributed to *rābi'a* and evaluates their implications for understanding this expression. The article thus contributes to a more accurate interpretation of the phrase and highlights the importance of lexicographical analysis in the study of classical Arabic texts.

Keywords: *rābi'a*, lexicography, *ka-l-shams fi rābi'at al-nahār*.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

در لَعْتُ نامۀ دِهْخُدا ذیل واژه «رابعۀ» از جُمْلَه می خوانیم:

«ربع. یک چهارم: کالشمس فی رابعۀ النهار: چون آفتاب در نیمروزان.»

می نویسم:

أَوَّلًا، إِي كَاشَازَ بَرَايَ «رابعۀ» به مَعْنَايِ «ربع، یک چهارم»، آن سان که شیوۀ مُخْتَارِ مَعْهُودِ دَر تَأْلِيفِ وَ تَدْوِينِ غَالِبِ مَدْخَلِ هَايِ لَعْتُ نامۀ دِهْخُداست، مَنَبَعِي از مَنَابِعِ لُغَوِي فَرَا نِمُودَه وَ به آوَرْدَنِ يَك شَاهِدِ که آن هَم - دَشْتِ کَم به کُمانِ ما - دَلَالَتِ وَاضِحِي بَر مَقْصُودِ نَدَارَد، بَسَنَدَه نَكَزَدَه بُوْدَنَد.

مَنْ بَنَدَه تَتَبَعِي فَرَاخِ دَامَنَه نَكَزَدَه آم لِيك با جُسْتِ وَجُو دَر چَنْد فَرْهَنْگِ موثُوقِ دَم دَسْتِي، «رابعۀ» را به مَعْنَايِ «ربع، یک چهارم» نِيَا فُتَم وَ هَمِين بَس اسْت تا نِشَان دِهْد تَنَهَا خَوَانَنْدَه بِي اِطْلَاعِ لَعْتُ نامَه که از بَرَايِ وَقُوفِ بَر اَيْن مَعْنِي، حَاجَتِ به رُوشَن دَاشْتِي بِي شُتَر وَ بَا زُبُرْدِي اُسْتَوَازَتَر دَارَد، مَنْ نِي سَتَم / نَخَوَاهَم بُوْد.

۳۷

آينه پژوهش | ۲۱۷

سال ۳۷ | شماره ۱

فروردین و اردیبهشت ۱۴۰۵

ثَانِيًا، بَر فَرَضِ اِزْتِبَاطِ رَاسْتِيْنِ «كَالشَّمْسِ فِي رَابعَةِ النَّهَارِ» با «رابعۀ» به مَعْنَايِ مَوْرِدِ نَظَرِ مَدْوَنَانِ لَعْتُ نامَه، جَايِ آن بُوْد پَيُوْنَدِ رُوشَنِ اَيْن «رَابعَةِ النَّهَارِ» را با آن مَعْنَايِ «ربع، یک چهارم» بَر آفْتَابِ افْكَتَنَد وَ دُزْبَارَه چْگونْگِي دَلَالَتِ وَاژه دَر اَيْن عِبَارَتِ لَحْتَكِي رُوشَن گَرِي كُنَد وَ فَرَضًا تَوْضِيحِ دِهَنَد که چُون مَدَّتِ رُوشَنَايِ رُوزِ به چْهار بَخْشِ تَقْسِيْمِ مِي شُدَه اسْت وَ از قَضَا اَيْن يَك چْهَارْمِ (كُدام يَك چْهَارْمِ؟! رُوشَنِي بِي شُتَرِي دَاشْتَه، بِالتَّبَعِ اَيْن يَك چْهَارْمِ نِمُودِ اِشْتِهَارِ خَاصِّي يَافْتَه وَ به عِنْوَانِ «رَابعَةِ النَّهَارِ» زَبَانِ زَدِ كَزْدِيْدَه وَ دَر چُنِين عِبَارَتِي به مَثَابِتِ زَبَانِ زَدِي مُتَعَارَفِ به كَار رَفْتَه اسْت. ... مَعَ الْأَسْفِ تَوْضِيحِي نَدَا دَه أَنَد وَ چْگونْگِي اِزْتِبَاطِ مَقْرُوضِ بَر مَا مَعْلُومِ نَشُدَه اسْت.

ثَالِثًا، از بُنِ اَيْن تَغْبِيرِ «كَالشَّمْسِ فِي رَابعَةِ النَّهَارِ» که به زَبَانِ فَارُسي هَم رَاهِ يَافْتَه اسْت وَ گَه گَاهِ دَر مُنْشَآتِ اَدْبَايِ فَارُسي زَبَانِ عَرَبِي پَرَانِ هَم دِيْدَه مِي شُود، خُود - به اِصْطِلَاحِ طُلَّابِ عُلُومِ قَدِيْمَه - "مَحَلِّ كَلَامِ اسْت" وَ - به بِيَانِ خُودِ مَانِي شَايِعِ دَر مُحَاوَرَه - "حَزَفِ دَارَد!" ... پَس، جَايِ آن بُوْد دَر لَعْتُ نامۀ دِهْخُدا که غَالِبًا دَر مَثْنِ يَا هَامِشِ اِشَارَتِي مِي دَارَد به مَبَاحِثِ لُغَوِيَانِ دَر تَضْوِيْبِ يَا تَخْطِئَتِ لُغَاتِ، بَدِيْن نَادُرُسْتِي عِبَارَتِ «كَالشَّمْسِ فِي رَابعَةِ النَّهَارِ» نِيْز اِشَارَتِي رُود؛ لِيك گُويا غَفَلَتِ شُدَه اسْت.

عَلَامَه عَلَي أَكْبَرِ دِهْخُدا - طَاب ثَرَاه - دَر كِتَابِ گِرَانِ مَائِه اَمْثَالِ وَ حَكَمِ نِيْز «كَالشَّمْسِ فِي رَابعَةِ النَّهَارِ» را ياد كَزَدَه اسْت بَدِيْن رِيخْت:

«کالشمس فی رابعة النهار (یا) فی وسط النهار. در نهایت آشکاری»^۱.

مَعْنَايِ کُلِّی مُسْتَفَادٌ صَحِیحْ اِست؛ لیک ضَبِطُ «رابعة النهار» - چنان که بِشْرُخْ تَرِ خَوَاهِیمْ گُفْت - دُرُوسْت نِیْسْت و می بایست به ضَبِطُ صَحِیح و فَصِیحْ آن - که چیزِ دیگری اِست -، اِشارَتِی می رُفْت؛ که نَرَفْتَه اِست.

أَزْ دَرِ رُوسْنِ دَاشْتِ می أَفْزَایم:

تَغْییرِ «کَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ»، دَرِ زَبَانِ عَرَبِی، أَزْ أَغْلَاطِ شایعِ اِست و مَوْرِدِ تَأْییدِ شیوازبانان و شَخْنِ شِنَاسان نِیْسْت.

بِنَا بَرِ آنچِه أَزْ کِتَابِ هَایِ مُعْتَبَرِ دَرِ مَعْرِفَتِ لُغَتِ عَرَبِ بَرِ می آید، «کَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ» بَایَدِ گُفْت، نَهْ «کَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ».

دَرِ أَقْرَبِ الْمَوَارِدِ که بِحَقِّ عَصَا رَهِایِ اِست سَوْدَمَند و کَارَا أَزْ کُتُبِ لُغَتِ سُنَّتِی عَرَبِی (و دَرِ مُرَاجَعَاتِ دَمِ دَشْتِی - چنان که نامِ آن اِست: - «نَزْدِیکَ تَرِینِ آبِشْخُور» به شُمارِ می آید^۲)، می خوانیم:

«رَائِعَةُ الصَّحَى وَرَائِعَةُ النَّهَارِ: مُعْظَمُهُ؛ وَهُوَ مَثَلٌ فِي الْوُضُوحِ وَالشَّهَرَةِ؛ يُقَالُ: هُوَ كَالشَّمْسِ فِي رَائِعَةِ الصَّحَى أَوْ فِي رَائِعَةِ النَّهَارِ»^۳.

دَرِ مُعْجَمِ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ الْمُعَاَصِرَةِ فَرَاهِمِ آوَزْدَه لُغَوِی نامی و فَرَهَنگِ نَوِیسِ کُوشَايِ مِصْرِی، زِنْدَه یَا دِ کُتُرِ أَحْمَدِ مُخْتَارِ عَمَرِ (۱۹۳۳ - ۲۰۰۳ م.)، وَ هَمْ کَارَانَش، هَمْچُنِینِ می خوانیم:

«رَائِعَةُ النَّهَارِ: مُعْظَمُهُ، وَ كَذَلِكَ رَائِعَةُ الصَّحَى. هِيَ كَالشَّمْسِ فِي رَائِعَةِ النَّهَارِ»^۴.

۱. اَمَثَال و جِکَم، عَلِی أَکْبَرِ دَهْخُدا، ج: ۶، تِهْران: مُؤَسَّسَةُ اِنْتِشَارَاتِ اَمِیرِکَبیر، ۱۳۶۳ ه.ش، ۳ / ۱۱۸۶.

۲. بَارَانِ بَخْشَایِشِ اِیَزْدِی خَاکِ اُسْتَاذِ عَرَبِی دَانِ قَقِید، زَوَانِ شَاذِ کَاظِمِ بَرِگِ نِیْسِی، رَا سِیرَابِ گَرْدَانَا! که زَمَانِی أَزْ او، قَرِیبِ بَه اِینِ مَضْمُونِ رَا پُرِسیَدِمْ که: دَرِ خَوَانْدَنِ مَثَلِ هَایِ کِلَاسِیکِ عَرَبِی، بَهْتَرِینِ / کَارَا مَدِ تَرِینِ فَرَهَنگِ أَزْ بَرایِ مُرَاجَعَاتِ دَمِ دَشْتِی کُدامِ اِست؟ وَ آن دِیدِه وَر، بَا ذِکَاوَتِ وَ بَصِیرَتِی که او رَا بُوَد، فَرَمُود: «أَقْرَبُ الْمَوَارِدِ» «نَزْدِیکَ تَرِینِ آبِشْخُور» اِست! .... پَاشْخِی بِشِیارِ هُوشْمَنْدَانِه بُوَد؛ وَ پَسَانِ تَرِ بَا زَها دُرُوسْتِی وَ سَنجیدِگی زَهْ نِمُودِ او رَا بَه تَجَرِبَتِ هَایِ مُکَثَّرِ دَرِ یَا فُتَمْ. .... بُزُرْگَا مَزْدَا که او بُوَد! وَ دَرِیغِ وَ دَزْدِ أَزْ رَفْتَنِ نَابِیوسَانِ وِی!

۳. أَقْرَبُ الْمَوَارِدِ فِي فَصَحِ الْعَرَبِيَّةِ وَ الشَّوَارِدِ، سَعِيدِ الْخُورِی الشَّرْتُونِی اللَّبْنَانِی، [إِعْدَاد: أَشْعَدُ الطَّيِّبِ]، ط: ۱، قُمْ: دَارُ الْأَنْسُوَةِ لِلطَّبَاعَةِ وَ النَّشْرِ، ۱۳۷۴ ه.ش، ۱۴۱۶ ه.ق، ۲ / ۴۵۹.

۴. مُعْجَمُ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ الْمُعَاَصِرَةِ، الدُّكْتُورُ أَحْمَدُ مُخْتَارُ عَمَر - بِمُسَاعَدَةِ فَرِیقِ عَمَلِ -، ط: ۱، الْقَاهِرَةُ: عَالَمُ الْکُتُبِ، ۱۴۲۹ ه.ق، ۲ / ۹۶۱.

أستاذ مُحَمَّد فَرید خورشید عَدَنانی (۱۹۰۳-۱۹۸۱ م.)، شاعر و داستان‌نویس و أديبِ فِلِسْطینی و عُضْوِ اِفْتِخاری فَرْهَنگِستانِ زَبانِ عَرَبی اُزْدُن، که یکی از واژه‌پژوهانِ سَرآمدِ عَرَبی‌دان بود در روزگارِ ما، در کِتَابِ سَوْدُبُخْشِ مُعْجَمِ الْأَعْلَاطِ اللُّغَوِيَّةِ الْمُعَاَصِرَةِ می‌گوید:

«رَائِعَةُ النَّهَارِ لَا رَابِعَةَ النَّهَارِ

وَيَقُولُونَ: رَأَيْتُ رَامِزًا فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ، يُرِيدُونَ وَسَطَهُ أَوْ مُعْظَمَهُ. وَالصَّوَابُ: رَأَيْتُهُ فِي رَائِعَةِ النَّهَارِ، كَمَا يَقُولُ مُحِيطُ الْمُحِيطِ، وَأَقْرَبُ الْمَوَارِدِ، وَالْوَسِيطُ.

وَمِمَّا قَالَهُ الْوَسِيطُ: رَائِعَةُ الصُّحَى وَرَائِعَةُ النَّهَارِ: مُعْظَمُهُ. يُقَالُ: هُوَ كَالشَّمْسِ فِي رَائِعَةِ الصُّحَى، أَوْ فِي رَائِعَةِ النَّهَارِ.

أَمَّا رَائِعَةُ الشَّيْبِ فَمَعْنَاهَا: أَوَّلُ شَعْرَةٍ تَبْدُو مِنْهُ.^۱

در شماری از دیگر منابعِ تَصْحیحِ لُغوی و جُز آن نیز، به این نادرستیِ کازِبُودِ «رابِعَةِ النَّهَارِ» به جای «رَائِعَةِ النَّهَارِ» تصریح شده است.^۲

آن‌سان که از تَأَمُّلِ در توضیحاتِ فَرْهَنگِ نَوِیسانِ پِیشِ گُفْتِه و گُفْتِ آوَرْدِهایِ عَدَنانیِ دَرَمیِ یابَم، مَعْنایِ «رَائِعَةُ النَّهَارِ»، میانه‌هایِ روز و زمانی است که در آن روشنائیِ روز دامنِ گُشْتَرِ است و به اِصْطِلَاحِ اَفْتَابِ پَهْن شده است.

از قِضا در زَبانِ فارسیِ اِشْمِ مُرَكَّبِ «اَفْتَابِ پَهْن» را هَم داریم؛ و آن، به زمانی از روز اِظْلاقِ می‌گَرَدَد که اَفْتابِ کامِلاً بَرآمده و نورِ آن همه جا را فَرَا گِرْفْتِه است.^۳

گُمانِ می‌کُنَم اَحْیَانًا هَمینِ کَلِمَةُ «اَفْتَابِ پَهْن» مُعَادِلِ فارسیِ بَدیِ از بَرایِ لَفْظِ «رَائِعَةُ النَّهَارِ» عَرَبیِ نَباشَد، یا دَسْتِ کَمِ بِنَقْدِ از آنچِه در بَعْضِ فَرْهَنگِهایِ عَرَبیِ به فارسیِ دیده‌ام دَقِیقِ تَر باشَد.

۱. مُعْجَمِ الْأَعْلَاطِ اللُّغَوِيَّةِ الْمُعَاَصِرَةِ - يُعَالِجُ الْأَعْلَاطَ اللُّغَوِيَّةَ الْمُعَاَصِرَةَ وَيَبَيِّنُ صَوَابَهَا مَعَ الشَّرْحِ وَالْأَمْثِلَةِ - مُحَمَّدُ الْعَدَنَانِي، ط: ۲، بَیروت: مَكْتَبَةُ لُبْنان، ۱۹۸۹ م.، ص ۲۴۷، ش ۷۱۲.

۲. نِمُونِه را، نِگَر:

مُعْجَمُ الْأَوْهَامِ وَالْأَخْطَاءِ فِي صَيْغِ الْأَسْمَاءِ، الدُّكْتُورُ نَعْمَةُ رَحِيمِ الْعَزَاوِي، ط: ۱، بَغْدَاد: الْمَجْمَعُ الْعِلْمِيُّ، ۱۴۲۵ - ۱۴۳۲ هـ. ق. ۱/ ۱۴۶؛ مُعْجَمُ الْمُنتَقَى مِنَ الْخَطَأِ وَالصَّوَابِ فِي اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ، الدُّكْتُورُ شَامِلُ الشَّاهِين، ط: ۱، بی‌جا: دارِ غارِ جِراء، بی‌تا، ص ۱۱۳۹؛ مُعْجَمُ التَّعْبِيرِ الْإِصْطِلَاحِيِّ فِي الْعَرَبِيَّةِ الْمُعَاَصِرَةِ، الدُّكْتُورُ مُحَمَّدُ مُحَمَّدُ دَاوُد، الْقَاهِرَةِ: دارِ غَرِيبِ لِلطَّبَاعَةِ وَالتَّشْطِيرِ وَالتَّوْزِيعِ، ۲۰۰۳ م.، ص ۴۱۹.

۳. نِگَر: فَرْهَنگِ جَامِعِ زَبانِ فارسی، زَبیرِ نَظَر: دَکترِ عَلیِ أَشْرَفِ صَادِقی، ج: ۱، خَرْفِ آ، ج: ۱، تِهْران: فَرْهَنگِستانِ زَبانِ و آدَبِ فارسی، ۱۳۹۲ هـ. ش.، ص ۷۹۵.

آن «نیم‌روزان» هم که در لَعَثَ نامه دِهخدا ذیل «كَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ» آمده بود (: «چون آفتاب در نیم‌روزان»)، به جای خود، مُعَادِلِیِ خوب‌ست؛ زیرا می‌دانیم که روشنائیِ روز عُمده در نیم‌روزان گُسترده‌گی دارد.

در بَعْضِ فَرْهَنگ‌هایِ عَرَبی به فارسی که در هَنگامِ تَسْوِیدِ این سَطرها در دَشْتِ رَس داشتیم، دیدم در بَرایِ «رَائِعَةِ النَّهَارِ» تَعْبِیرهایِ دیگر آورده‌اند که بَعْضًا مُنَاسِب نیستند.

زنده‌یاد اُستاد دُکُتر آذرتاش آذرنوش، در فَرْهَنگی که بر پایه فَرْهَنگِ هانس وِر تَالیف کرده است و مَقْبُولِیتِ عام یافته، و هَم‌چنین بَرخی از فَرْهَنگ‌نویسانِ پیش از ایشان و پَس از ایشان، نِوِشته‌اند: «فِي رَائِعَةِ النَّهَارِ: در روزِ روشن»^۱؛ که کَمابیش دُرُست است، ولی اِی بَسا دَقِیق‌تر نیز می‌توان گُفت.

در نُسخهٔ اِنگِلِسی فَرْهَنگِ هانس وِر که مَبْنایِ کارِ دُکُتر آذرنوش بوده است، «فِي رَائِعَةِ النَّهَارِ» را «In broad daylight» مَعْنی کرده‌اند.^۲

در فَرْهَنگِ عَرَبی - اِنگِلِسی اَلْمُورِد و بَرخی از دیگر فَرْهَنگ‌هایِ عَرَبی - اِنگِلِسی نیز هَمین مَعْنایِ «Broad daylight»، و هَم‌چنین «Broad day»، از بَرایِ «رَائِعَةِ النَّهَارِ» دَرج شده است.^۳

آقای دُکُتر آیْثُ اَللّهِ زَرْمُحَمَدی در فَرْهَنگِ اِمْرُوزِینِ عَرَبی - فارسی آورده است: «فِي رَائِعَةِ النَّهَارِ: در روزِ روشن، در دِلِ روز»^۴؛ که از آن «در روزِ روشن» و بَس، - به تَعْبِیرِ شایع در مُحاوره: - "یک هوا" بَهْتَر و کَامِل‌تر است و اَلْبَتَّه روشن‌گَرتر.^۵

۱. یَکَر: فَرْهَنگِ مُعَاَصِرِ عَرَبی - فارسی - بر اَساسِ فَرْهَنگِ عَرَبی - اِنگِلِسیِ هانس وِر، آذرتاش آذرنوش، ج: ۱۷، تَهْران: نَشرِ نَی، ۱۳۹۴ ه.ش.، ص: ۳۹۹؛ فَرْهَنگِ مُتَرَجِم - عَرَبی - فارسی، مُحَمَّد حُسَینِ باتمان غلیج، ج: ۱، تَهْران: نَشرِ مِیزان، ۱۳۹۶ ه.ش.، ص: ۱۰ / ۱۱۶۳؛ فَرْهَنگِ نَوین (عَرَبی - فارسی) اِتْرَجمَةُ الْقَامُوسِ الْعَصْرِيِّ تَأْلِيفِ اِلْيَاسِ اَنْطُونِ اِلْيَاس، به اِهْتِمَامِ: سَيِّد مُصْطَفَى طِبَاطِبَائِي، ج: ۱۰، تَهْران: کِتَابِ فُرُوشِي و چاپ‌خانهٔ اِسْلَامِيَه، ۱۳۷۷ ه.ش.، ص: ۲۶۹.

۲. یَکَر:

A Dictionary of Modern Written Arabic, Hans Wehr, Edited by: J M Cowan, New York, 1976, p. 368.

۳. یَکَر: اَلْمُورِد (قاموس عَرَبی - اِنگِلِزی)، اَلدُّکُتُور رُوحی اَلْبَعْلَبِکی، ط: ۷، بَیروت: دَاوُ الْعِلْمِ لِلْمَلایِین، ۱۹۹۵ م.، ص: ۵۶۷؛ اَلْقَامُوسُ الْعَصْرِيُّ (عَرَبی - اِنگِلِزی)، اِلْيَاسُ اَنْطُونِ اِلْيَاس و اِذْوَارِ اِلْيَاس، ط: ۹، اَلْقَاهِرَة: اَلْمَطْبَعَة الْعَصْرِيَّة، ۱۹۶۸ م.، ص: ۲۶۹؛ مُعْجَمُ الْحَافِظِ لِلْمُتَصَاوِيَّاتِ الْعَرَبِيَّةِ (عَرَبی - اِنگِلِزی)، اَلدُّکُتُور الطَّاهِر بن عَبْدِ السَّلَامِ هَاشِم حَافِظ، ط: ۱، بَیروت: مَكْتَبَة لُبْنان نَاشِرُون، ۲۰۰۴ م.، ص: ۱۵۱.

۴. فَرْهَنگِ اِمْرُوزِینِ عَرَبی - فارسی، آیْثُ اَللّهِ زَرْمُحَمَدی، ج: ۱، تَهْران: اِنْتِشَارَاتِ آوایِ خَاوَر، ۱۴۰۳ ه.ش.، ۱۳۸۵ / ۲.

۵. این فَرْهَنگِ اِمْرُوزِینِ عَرَبی - فارسی، از پُرمَلاظ‌ترین فَرْهَنگ‌هایِ عَرَبی به فارسی تَأْلِيف شده در زَمَانِ مَاشَت و اِکَر به‌ویژه از حَیْثِ بَرایَزِ نِهَادِها تَنْقِیح و تَکْمِیل گَزَد، بَشِیَار مُمْتَاز تَر و دِلِ خَوَاتَر از این خَوَاتَر شُد که هَسْت.

در الْمُعْجَمِ الْحَدِيثِ نیز می خوانیم: «رَائِعَةُ النَّهَارِ: وَسَطُ رَوْزٍ يَأْغْلِبُ أَنْ»^۱.

در الْمُتَجِدِّ الْأَبْجَدِيِّ، به تَبَعِ شُمَارِی از دیگر فَرَهَنْگ‌های عَرَبِی آمده است: «رَائِعَةُ النَّهَارِ أَوْ الضُّحَى: مُعْظَمُهُ»^۲. در تَرْجَمَةُ آقاي رضا مَهْيَارِ از این فَرَهَنْگ می خوانیم: «رَائِعَةُ النَّهَارِ أَوْ الضُّحَى: بِيَشْتَرِينَ قِسْمَتِ رَوْزٍ»^۳. در تَرْجَمَةُ مَرْحُومِ أَحْمَدِ سَيَّاحِ از هَمِينَ فَرَهَنْگ می خوانیم: «رَائِعَةُ النَّهَارِ»^۴: غَايَتِ رَوْشَنِ رَوْزٍ»^۵. ... شَايِد شُما نيز با مَنْ هَمْ عَقِيدَه باشيد كه از اين دُومِ چيزِ بِيَشْتَرِي دَسْتِ گيرِمان می شُود تا اُولی.

چنان که در نَوِشتارِ اُستادِ عَدَنانِی هَمْ نَقْلِ شُد، در الْمُعْجَمِ الوَسِيطِ می خوانیم: «رَائِعَةُ الضُّحَى وَ رَائِعَةُ النَّهَارِ: مُعْظَمُهُ. يُقَالُ: هُوَ كَالشَّمْسِ فِي رَائِعَةِ الضُّحَى، أَوْ فِي رَائِعَةِ النَّهَارِ»^۶. در تَرْجَمَةُ الْمُعْجَمِ الوَسِيطِ به قَلَمِ مَرْحُومِ مُحَمَّدِ بَنْدَرِيگِی آمده است: «رَائِعَةُ الضُّحَى: وَسَطُ چاشت. رَائِعَةُ النَّهَارِ: نيمروز. گویند: هُوَ كَالشَّمْسِ فِي رَائِعَةِ الضُّحَى، أَوْ فِي رَائِعَةِ النَّهَارِ: او مثلِ خورشيد چاشت يا مثلِ آفتابِ نيمروزي است»^۷.

در مُتَجِدِّ الطَّلَّابِ نیز می خوانیم: «رَائِعَةُ النَّهَارِ أَوْ الضُّحَى: مُعْظَمُهُ»^۸. در تَرْجَمَةُ مُتَجِدِّ الطَّلَّابِ به قَلَمِ هَمَانِ مَرْحُومِ مُحَمَّدِ بَنْدَرِيگِی آمده است: «رَائِعَةُ النَّهَارِ أَوْ الضُّحَى: رَوْشَنابِي ظَهَرٍ»^۹.

رَوَانِ شَاذِ اُستادِ پَرُوزِزِ آتابکي، در فَرَهَنْگِ جَامِعِ کازِیَرْدِي فَرْزَانَ نَوِشته است: «رَائِعَةُ النَّهَارِ: بَخْشِ بِيَشْتَرِ رَوْزٍ»^{۱۰}؛ که نَمی دانم از نِگاهِ شُما گوياشت يا نَه.

۱. الْمُعْجَمِ الْحَدِيثِ (فَرَهَنْگِ لُغَتِ نوينِ اَعَرَبِی به فارسی)، ناصِرِ عَلی عَبدِالله (حَکَمَت) - وَ - زَهْرَا زَحْمَانِي، ج: ۱، تَهْران: مَجْمَعِ عِلْمِي وَ فَرَهَنْگِي مُجِدِّ، ۱۳۹۲ ه. ش.، ص: ۲۵۱.

۲. الْمُتَجِدِّ الْأَبْجَدِيِّ، ط: ۱ - اَفِيسْتِ از رُوي طَبْعِ «دارِ الْمَشْرِقِ» لُبْنان - طَهْران: مُؤَسَّسَةُ الْفَقِيهِ لِلطَّبَاعَةِ وَالنَّشْرِ، ۱۳۶۳ ه. ش.، ص: ۴۶۴.

۳. فَرَهَنْگِ أَبْجَدِي - اَلْفَبَائِي اَعَرَبِی - فارسی ا تَرْجَمَةُ کَامِلِ الْمُتَجِدِّ الْأَبْجَدِيِّ -، مُتَرْجِم: رِضا مَهْيَارِ، ج: ۲، تَهْران: اِنْتِشَارَاتِ اِسْلَامِي، ۱۳۷۵ ه. ش.، ص: ۴۱۳.

۴. «أَوْ الضُّحَى» را اَنْدَاخْتَه است! ... چَرَا؟ ... لاَئِدْ لاَزمِ نَبُودَه! ... اَيْنِ نَصَارايِ لُبْنانِ چيزِهايِ نالازِمِ زِيادِ مي نويسَنْد!!!

۵. فَرَهَنْگِ دَانِشْگَاهِي - اَعَرَبِی - فارسی ا تَرْجَمَةُ الْمُتَجِدِّ الْأَبْجَدِيِّ -، مُتَرْجِم: أَحْمَدِ سَيَّاحِ، ج: ۳، تَهْران: اِنْتِشَارَاتِ فَوْحانِ، ۱۳۸۶ ه. ش.، ص: ۴۳۵.

۶. الْمُعْجَمِ الوَسِيطِ، قامِ بِاِخْرَاجِهِ: اِبْرَاهِيمِ مُصْطَفَى - وَ - أَحْمَدِ حَسَنِ الرِّيَّاتِ - وَ - حَامِدِ عَبدِالقادرِ - وَ - مُحَمَّدِ عَلِي التَّجَارِ - وَ - ...، ط: ۴، القاهرة: مَجْمَعُ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ - وَ - مَكْتَبَةُ الشُّرُوقِ الدَّوْلِيَّةِ، ۱۴۲۵ ه. ق.، ص: ۳۸۲.

۷. فَرَهَنْگِ الْمُعْجَمِ الوَسِيطِ - اَعَرَبِی - فارسی -، دَكْتَرِ اِبْرَاهِيمِ اَنيسِ - وَ - دَكْتَرِ عَبدِالحليمِ مَنصَر - وَ - عَطِيَه الصَّوالِحِي - وَ - مُحَمَّدِ خَلْفِ أَحْمَدِ، مُتَرْجِم: مُحَمَّدِ بَنْدَرِيگِی، ج: ۲، تَهْران: اِنْتِشَارَاتِ اِسْلَامِي، ۱۳۸۶ ه. ش.، ص: ۸۲۳ / ۱.

۸. مُتَجِدِّ الطَّلَّابِ، نَظَرُ فِيهِ وَوَقَفَ عَلَي ضَبْطِهِ: فُؤادِ افرامِ البُيْستاني، ط: ۴، بِيروت: المَطْبَعَةُ الكاثوليكيَّة، ص: ۲۷۱.

۹. فَرَهَنْگِ جَدِيدِ اَعَرَبِی - فارسی ا تَرْجَمَةُ مُتَجِدِّ الطَّلَّابِ، به صَمِيمَةِ فَرَايدِ الْأَدَبِ، مُتَرْجِم: مُحَمَّدِ بَنْدَرِيگِی، وِيرايشِ جَدِيدِ، ج: ۴، تَهْران: اِنْتِشَارَاتِ اِسْلَامِي، ۱۴۰۰ ه. ش.، ص: ۲۵۱.

۱۰. فَرَهَنْگِ جَامِعِ کازِیَرْدِي فَرْزَانَ - اَعَرَبِی - فارسی ا رَ دِريِنَه اَيَّامِ عَرَبِ تا نَوَرينِ واژگانِ عِلْمِ وَ اَدَبِ، پَرُوزِزِ آتابکي، ج: ۱، تَهْران: نَشْرِ وَ پَرُوهشِ فَرْزَانَ رَوْز، ۱۳۷۸ - ۱۳۸۰ ه. ش.، ص: ۱۳۱۵ / ۲.

به نظر می‌رسد شماری از فرهنگ‌نویسان ما در فهم و گزارش تعبیر «رائعة النهار» لختی سزدزگمی دارند و برخی سخت دروا شده‌اند.

ادیب لبنانی، جبران مسعود، در الزائد نوشته است: «رائعة النهار أو الضحى: مُعْظَمُهُ»^۱؛ ولی آن‌شده یاد استاد دکترا رضا انزابی‌نژاد در ترجمه آن مرقوم داشته است: «رائعة النهار أو الضحى: روشن‌ترین روز»^۲. ... شاید کلمه‌ای مثل "بخش" یا "قسمت" از قلم روان‌شاد دکترا انزابی‌نژاد افتاده است. ... در فرهنگ‌نویس رائد الطلاب، همان عبارت را آقای عبد الستار قمری چنین به فارسی نقل کرده است: «رائعة النهار أو الضحى: قسمت اعظم روز»^۳.

باری، گمان می‌کنم اگر عرض کنم: برابرنهی دقیق از برای «رائعة النهار» یکی از دزدسره‌های فرهنگ‌نویسان ما بوده است (و جای تأمل و تدقیق بیشتر هم دارد)، چیز نامربوطی نگفته باشم؛ هرچند غالب آنچه به تسامح و توسع بر قلم‌ها رفته است نیز بی‌راه نیست و کمابیش مقصود غایی را می‌رساند.

حق آن است که خود عرب‌ها هم با عباراتی از قبیل «رائعة النهار أو الضحى: مُعْظَمُهُ» که پیوسته تکرار کرده و از روی دشت هم رونویس می‌کرده‌اند^۴، چندان مددی به وضوح مطلب نمی‌رسانیده‌اند.

۴۲

آینه پژوهش | ۲۱۷

سال ۳۷ | شماره ۱

فروردین و اردیبهشت ۱۴۰۵

۱. الزائد - مُعْجَمُ لُغَوِيٍّ عَصْرِيٍّ رَئِيسُ مَفْرَدَاتِهِ وَفَقًا لِخُرُوفِهَا الْأُولَى - جبران مسعود، ط: ۷، بیروت: دار العلم للملایین، ۱۹۹۲ م، ص ۳۷۷.
۲. الزائد - فرهنگ‌اللفبائی عربی - فارسی - تألیف: جبران مسعود، ترجمه: دکترا رضا انزابی‌نژاد، ویراستار: دکترا محمد فاضلی، ج: ۱، مشهد: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی - ع - ۱۳۷۳ ه. ش، ۱/ ۸۲۵.
۳. فرهنگ‌نویس رائد الطلاب - عربی به عربی به فارسی - تألیف: جبران مسعود، ترجمه: عبد الستار قمری، ج: ۳، تهران: مؤسسه انتشارات یادواره کتاب، ۱۳۸۹ ه. ش، ص ۳۳۷.
۴. نیز نگر: مُعْجَمُ الطَّالِبِ فِي الْمَأْنُوسِ مِنْ مَثْنِ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ وَالْأَصْطِلَاحَاتِ الْعِلْمِيَّةِ وَالْعَصْرِيَّةِ، جرجس همام الشؤیری اللبناني، بَعِيداً (لبنان): المَطْبَعَةُ الْعُثْمَانِيَّةُ، ۱۹۰۷ م، ص ۳۸۷؛ و: مُحِيطُ الْمُحِيطِ (قاموش مُطَوَّلٌ لِلُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ)، المُعَلِّمُ بَطْرُسُ الْبُيْهَسْتَانِي، بَیروت: مَكْتَبَةُ لُبْنَان، ۱۹۸۷ م، ص ۳۶۰؛ فَطْرُ الْمُحِيطِ، المُعَلِّمُ بَطْرُسُ الْبُيْهَسْتَانِي، بَیروت، ۱۸۶۹ م، ص ۸۱۷؛ الْوَلَوِي (مُعْجَمٌ وَسِيطٌ لِلُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ)، الشَّيْخُ عَبْدُ اللَّهِ الْبُيْهَسْتَانِي، مَكْتَبَةُ لُبْنَان، ص ۲۴۹؛ مُعْجَمُ الْمُصْطَلَحَاتِ وَالتَّرَاكِيِبِ وَالْأَمْثَالِ الْمُتَدَاوِلَةِ، د. مُحَمَّدُ بْنُ حَسَنٍ بْنِ عَقِيلٍ مَوْسَى الشَّرِيف، ط: ۱، جَدَّة: دار الأندلس الخُصْرَاءِ لِلنَّشْرِ وَالتَّوْزِيعِ، ۱۴۱۹ ه. ق، ص ۹۹، ش ۱۹۹؛ الْوَلَوِي (مُعْجَمٌ وَسِيطٌ لِلُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ)، عَبْدُ الْحَسَنِ مُحَمَّدٌ عَلَى بَقَال، تَقْدِيم: الدُّكْتُورُ أَبُو الْقَاسِمِ كُرْجِي - وَالدُّكْتُورُ السَّيِّدُ مَرْتَضَى آيَةُ اللَّهِ زَادَةُ الشَّيْرَازِي، ط: ۱، طَهْرَان: مَوْسَسَةُ الطَّبَاعَةِ وَالتَّشْرِيعِ لِجَامِعَةِ طَهْرَان، ۱۴۱۶ - ۱۴۱۸ ه. ق، ۱۳۷۵ - ۱۳۷۶ ه. ش، ۲۹/ ۴؛ الْوَلَوِي (مُعْجَمٌ وَسِيطٌ، د. ناصِر سَيِّدُ أَحْمَد - وَ د. مُصْطَفَى مُحَمَّد - وَ أ. مُحَمَّدُ دُزُوش - وَ أ. أَيْمَنُ عَبْدُ اللَّهِ، بَیروت: دار إحياء التراث العربي، ص ۲۲۹؛ الْوَلَوِي (مُعْجَمٌ وَسِيطٌ، د. مُحَمَّدُ خَيْرُ أَبُو حَزَب، تَدْقِيق: ندوة التورى، دمشق: وزارة التربية - وَ دار طلاس للدراسات والترجمة والنشر، ۱۴۰۶ ه. ق، ۱۹۸۵ م، ص ۴۴۲؛ الْوَلَوِي (مُعْجَمٌ وَسِيطٌ لِلُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ وَاللُّغَاتِ الْعَرَبِيَّةِ وَمُعْتَلَمَاتِهَا، تَأْلِيفُ وَإِعْدَاد: جماعة من كبار اللغويين العرب، تونس: المنظمة العربية للثقافة والعلوم - وَ لاروس، ۱۴۲۴ ه. ق، ص ۵۶۱؛ الْوَلَوِي (مُعْجَمٌ وَسِيطٌ، القاهرة: مجمع اللغة العربية، ۱۴۱۵ ه. ق، ۱۹۹۴ م، ص ۲۸۲؛ ...

از معدود کسانی که از قالب این عبارت کلیشه‌ای ناروشنگر و نظائر آن قدرکی درآمده، آدیب و فرهنگ‌نویس و سخن‌پراگن نامی عرصه رسانه، حسن سعید الکرمی^۱ (۱۹۰۵ - ۲۰۰۷ م)، صاحب مجموعه بلندآوازه قول علی قول است. او در فرهنگ عربی پُرفایده و آرزنده‌ای که تحت عنوان *الهدای إلى لغة العرب* تألیف کرده است، می‌نویسد:

«رائعة الصُّحى أو رائعة النهار هي وَضَحُ الصُّحى أو النهار، ويُقال: هو كَالشَّمْسِ فِي رَائِعَةِ الصُّحى، أو في رَائِعَةِ النَّهار، أي هو مَثَلٌ فِي الوُضُوحِ وَالشُّهُرَةِ»^۲.

ملاحظه می‌فرمایید که دیگر بحث از «مُعْظَم» نهار که تصوّر آن خالی از انبهام نخواهد بود، نیست. ... «وَضَح» یعنی همان روشنی و روشنائی خودمان. ... گاه، مثلاً در مورد «طریق»، به معنای میانه و بخش واضح و مشلوك و کوفته آن نیز می‌آید.

یکی دیگر از معاصران بالصرّاحه نوشته است: «رائعة النهار: وَسْطُهُ»^۳.

بعضی واژه‌پژوهان عربی‌دان روزگار ما، از بُن بدین گراییده‌اند که «رائعة النهار» به دو گونه / در دو معنی به کار می‌رود؛ یکی، در معنای نیمه روز (/ مُنْتَصَفِ النَّهار)، هنگامی که تابش خورشید و گرمی آن فزونی گرفته است - مثلاً در جمله «زَالِ الصُّبَابُ عِنْدَ رَائِعَةِ النَّهار»؛ و دیگر، در تعبیر کنایی از آنچه وضوح بسیار دارد - مثلاً در جمله «يَعْمَلُ الْمُخْلِصُونَ فِي رَائِعَةِ النَّهارِ وَلَا يَسْتَحْفُونَ»؛ و البته میان این دو معنی نیز پیوندی تواند بود؛ چه، «رائع» بنا بر اصل ماده لغوی، چیزی است که از زیبایی و خوبی یا فراوانی آن یکه می‌خوریم و باعث «رُوع» (شگفتی یا خوشایندی یا ترس) می‌گردد؛ و «رائع» از همین باب می‌تواند در تعبیری استعاره‌ای از برای بیان آشکاری چیزی به کار رود. آنچه هم در نیمه روز و زیر تابش آفتاب واقع می‌گردد، در نهایت آشکاری است و غیر قابلِ إخفاء^۴.

باری، خواه این توجیهات را مزیوط بدانیم و اُستوارِ بداریم و خواه مُشتی رسن بازی به قصد در هم بافتن آسمان و ریسمان بشماریم، و خواه آن تفکیک دو معنی را بپذیریم و خواه نپذیریم، مُسَلَّم این است که کار بُرد «رائعة النهار» از برای عربی‌دان، از حیث لفظی، کمابیش همان زمانی را تداعی می‌کند که ما فارسی‌گویان «آفتاب‌پهن» و «نیم‌روزان» می‌گوییم و البته در تعبیر کنایی بیش و کم آن معنی را افادت می‌کند که ما با تعبیر «روز روشن» بیان می‌داریم.

۱. «کرمی» منسوب است به «طولكرم» در فلسطین. ... بعضی به خطا شهرت او را «کرمی» می‌خوانند.

۲. الهدای إلى لغة العرب - قاموس عربی - عربی، حسن سعید الکرمی، ط: ۱، بیروت: دار لبنان للطباعة والنشر، ۱۴۱۱ هـ. ق.، ۲/ ۲۳۷.

۳. مُعْجَمُ الْمُتَنَتَقِي مِنَ الْخَطَا وَالضَّوَابِ فِي اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ، الدكتور شاميل الشاهين، ط: ۱، بی‌جا: دار غار جراء، بی‌تا، ص ۱۳۹.

۴. سَنَج: مُعْجَمُ التَّعْبِيرِ الاصْطِلَاحِي فِي الْعَرَبِيَّةِ الْمُعَاَصِرَةِ، الدكتور مُحَمَّد مُحَمَّد دَاوُد، القاهرة: دار غريب للطباعة والنشر والتوزيع، ۲۰۰۳ م.، ص ۴۱۹.

الْحَاصِل، «کَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ» يَعْنِي: مَا نَنْدِ خَوْشِيدِ دَر نِیْمِ رُوزَانِ (/ دَر هَنْگَامِ افْتَابِ پَهْنِ / دَر رُوشَنایِ رُوز)؛ وَ هَمْ صَبَطِ آن بَا نَوِیْسِشِ «رَابِعَةِ» نَادَرْسْتِ اسْتِ وَ هَمْ گُوجَوِیِ بِدَانِ ذِیلِ «رَابِعَةِ» دَر مَعْنایِ «رَبِیع، یَک چَهَارَم» (؟) نَابِجَاسْتِ.

✱

پیش از به پایان بُرْدَنِ این سَخَن، شایِستِه اسْتِ یادآوری کُنَم:

دَر بَخْشِ «تَرْکیبَاتِ خَارِجِی» فَرْهَنْگِ فَارِسی رُوانِ شاذِ دُکُتَرِ مُحَمَّدِ مُعِین، «کَالشَّمْسِ فِي وَسْطِ السَّمَاءِ» آمَدِه اسْتِ^۱؛ وَلِیْ اَز «کَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ» یَا «کَالشَّمْسِ فِي وَسْطِ النَّهَارِ» نِشَانِی نِیَسْتِ.

۱. یَکَر: فَرْهَنْگِ فَارِسی، دُکُتَرِ مُحَمَّدِ مُعِین، ج: ۹، تَهْران: مَوْسَسَسَةُ اِنْشِارَاتِ اَمِیرْکَبِیر، ۱۳۷۵ ه.ش، ۴ / بَخْشِ دُوم، ص ۲۳۹.